مەسعوود محەمەد

لەئاوێنەی ئەم گوتارەدا تیشکی چەند چرایەک

وەشانی یەکەم: گۆڤاری کاروان، ژمارە 19، ساڵی 1984
وەشانی دووەم: سایتی www.mamosta.net پاییزی 2009

هەندێ جار نووسین لە بارێکدا دەبێ بشێ پێی بگوترێ «فەرمانی ناچاری ئێسک قورس»، لایەنی ناچاریەکەی لەوەوە دێت کە پێویستی سەر شانی نووسەرە، تا ئەو ڕۆژەی پەنجەکانی لە نووسین دەکەون، خۆی نەدزێتەوە لە دەربڕینی ڕاستیی شرایەوە و ڕاست کردنەوەی شتی هەڵەدار و سازدانی شتی ناتەواو. لایەنی ئێسک قورسییەکەشی ئەوەیە، چەندێکی نووسین خۆی شرین بکات دیسانەوە کە ڕووی لە ڕەخنە گرتن و هەڵە دەرخستن و کەموکووڕی بڕین بوو هەر دەبێتەوە بە وێنەی ناو ئەو ئاوێنە عەیبدارەی کە جوانترین ڕووخسار تێیدا وەک پەتیارە خۆی دەنوێنێ، من بەش بەحاڵی خۆم کە بەسەر نووسینی یەکێکی دیکەدا دەچمەوە هەستی ناڕاحەتی دام دەگرێ، ئنجا کوردی گوتەنی دەبێ هەستی «خاوەن تەعام» چۆن بێ! لە نێوان هان دان و بەرتەک دانەوەی ئەم دوو ماکەی فەرمان و ئێسک قورسییەدا چەند شەفاعەت کارێک ڕووی خامە سپی دەکەنەوە: دەست خاوێنی، نیازی پاک، ئەدەبی شێواز... نووسینێک ئەم مەرجانەی پێوە نەبێ خوێندنەوەی لێ خەسارە، چ جایی نرخی وەڵام دانەوەی هەبێ.

لەگەڵ ڕەچاو کردنی ئەم خاڵە سەرەتاییانەدا بەرەو بابەتی گوتارەکەمەوە دەڕۆم کە دەسکێ گوڵی چەند گوڵزارێکی نووسینی ئەم دواییەی ڕۆشنبیری کوردی هەڵبژاردووە بۆ خامە تاقیکردنەوە لە ئارایشت دانیان و خستنەوە بەر نیگای خاوەنە بەڕێزەکانیان و تێکڕایی خوێنەرانی خۆشەویستی کوردزمان.

مرۆڤ کە لە نووسیناندا شتێکی ئەوتۆ دیت تێبینی هەڵبگرێ «کێچ دەکەوێتە کەوڵی» تا تامەزرۆی خۆی لێ دەشکێنێ بە نموونە کە «بەرگی دووهەمی یادی مەردان»ی مامۆستا مەلا شێخ کەریم خوێندەوە بە دەست خۆم نەبوو لە ئاست ئەو بەیتەی کە لە پەراوێزی لاپەڕە 15 دا مێژووی وەفاتی شێخ عەلائەددینی تێدا دیاری کردووە دڵم هەڵدەچوو بۆ ئەوەی دەنگی خۆمی بگەیەنمێ و بڵێم مامۆستای بەڕێزم نیوە بەیتی «گم شد از باغ محبت گل باغ عمری» کە بەدواییدا دەفەرمووێت «بە حیسابی حرووفی ئەبجەد نیوە بەیتی دوایی ئەکاتە 1373 و ئەوەش ساڵی کۆچی دوایی شێخە» ڕاستییەکەی 3198 دەگرێتەوە کەوا جارێ نزیکی 1800 ساڵی ماوە بیگەینێ. تەئریخەکە لە «گل باغ عمری» دەر دەچێ کە دەکاتە 1373. بەداخەوە دەنگم نەیگەییشتێ تاکوو وا لە سەر ڕووی ئەم لاپەڕەیە دەڵێم، بەئەدەبەوە، مامۆستا دەرهێنانی مێژووەکە ڕاست و شیرینە بەڵام لەو یادی مەردانەدا ئەوەی سەرپەرشتی کتێبەکەی کردووە بە وردی پەنجەی لە جەرگەی نیشانە نەکێشاوە.

هەر لەو کتێبەی «بەشی دووهەمی یادی مەردان» دا مامۆستای بەڕێزمان کە باسی شێخ نەبی ماویلی دەگێڕێتەوە بە چاکە و دینداری و مەلایەتی ناوی دەبات، دیارە مامۆستا قسەی لە جیلی

پێش خۆیەوە وەرگرتوە چونکە سەردەمی شێخی ماویلی بە بیری ئەو نییە «بەپێی نووسینی ماموستا لەو کتێبەدا شێخ نەبی لە 1301ک مردووە کە 100 ساڵ پتری بەسەردا تێپەڕیوە». لێرەدا ناچارم بە دڵی نائارامەوە بڵێم، بەڵگەی بێ کەلەبەر هەیە لەسەر ئەوەی کە شێخی ماویلی بۆ ماوەیەک لەسەرەتای ئیرشادیدا بەڕاستە شەقامی ڕێنموونی و خواپەرستیدا ڕۆیشتوو لەوە بەو لاوە ڕوو لە دنیا بووە. چونکە بەینێکی تەواویشی لە دەوری دنیادۆستییەکەی لە کۆیێ ڕابواردووە، لەو بەینەدا ڕایەڵەی ڕەفتاریشی کەوتوونەتە ڕێگوزەری حاجی مەلا ئەسعەدی جەلی و حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلی، گەلێ خەبەراتی ئەو سەردەمەی شێخی ماویلی پشتاوپشت بۆ ڕۆژگاری ئێمە هاتۆتە خوارێ، هەمووشی باسی لە دین دەرچوونی ئەوسای دەگێڕێتەوە تاکوو باری گەییشتە ڕادەیەک بوێژێکی ئەو ڕۆژگارە بڵێ:

«ست عشر» ژنیەتی بە مەزهەبی حیماری
«ابن آدم» نەماوە سەری پان کا وەک ماری

لەمانەش چاوپۆشی بکەین خۆ ناشێ شایەدیی حاجی قادر و کارەساتی بەینی ئەو و شێخی ماویلی بەلاوە بنێین! حاجی قادر هەروا لە خۆڕایی و بەربەیار نەیگوتوە:

شێخ دەڵێ باری ڕیاشانم جدەو ناکا ئەگەر
کێوی کارۆخ بێ گوتم صەد «بارک الله» کەر «نەبی»

وەیا لە ئەستەمبۆڵەوە بە کۆیی-یان ڕادەگەیەنێ:

لە دەوری «کەر نەبی» تا دەوری «گای کوێر»
لە گوێی گا نووستوون زۆر حەیفە بۆ شێر

شیعرە بڕندەکانی حاجی قادریش بوو وەهای لە شێخ نەبی کرد فەرمانی کوشتنی حاجی قادر بە مریدەکانی بسپێرێ، ئەوانیش ڕابسێنە کوشتنی، دەشیانکوشت ئەگەر فەقێ و موستەعید و خەڵقێکی لەو دەمەدا حازر بوون چەپارەی حاجییان نەدابایە، ئەم ڕاستیيانە هی نەسەلماندن نین. کە بێین ڕازی بین بە دەنگوباسی دینداریی شێخی ماویلی دەبێ هەم مێژوو بە درۆ بخەینەوە هەم حاجی قادریش ئەوەندە نزم بکەینەوە کە ڕەوای کوشتن بێ، ئەوساش نازانین شیعرەکانی چ لێ بکەین بە خۆیان و پرشنگی بە هێزی دڵسۆزی و ڕابەرایەتییان لە مەیدانی نیشتیمانپەروەریدا.

ماموستامان بە دڵی سافەوە لە «سیاق التصدیق» دا قسەی ئەو کەسانە دەگێڕێتەوە کە شایەدیی چاکەی شێخی ماویلییان سازداوە، لەمەشدا مەیلی فطری بۆ زۆر بوونی نموونەی پاکی و چاکی لە

مرۆڤدا ڕێ خۆشکەرەوەی باوەڕهێنان بەو شایەدییانە بووە. لە چەند جێگەیەکی کتێبەکەدا هەڵەی چاپ وای کردووە واتای وشەکە بگۆڕێ وەیا فۆڕمی شیعر بشێوێ هەندێک لەو هەڵانە لیستەی کۆتایی کتێبەکە لێیان بێدەنگە وەک کە نیوە بەیتێکی حاجی مەلا عەبدوڵلا لە لاپەڕە 175 دا، نووسراوە:

لە جێی من بەر شەقی دەم ئەو بەر لەقی دام

وشەی «ئەو» لەم نیوە بەیتەدا زیادە و لەنگی کردووە و بڕگەکانی لە یازدەوە کردووە بە دوازدە لە دەسنووسەکانی لای خۆمان کە من دیتوومن دێڕە شیعرەی ئەم نیوەبەیتە پەیدا نییە، بەهەمەحاڵ سەرلەبەری ئەو هەڵانەی ڕاست نەکراونەوە لەناو کانی کتێبەکەدا وەکوو گۆلمە زیخی بنی حەوز نموودی نییە و بە نەبوو حیساب دەکرێ.

لە کتێبە سودبەخشەکەی د.کامل البصیر «ڕەخنەسازی...» دا کە مەیدانێکی بەرفرەوانی ئەو باسەی گرتۆتە بەر، دەشێ خاوەن ڕایان ڕەخنەی تێدا دەربڕن هەریەکە بە پێی بۆچوونی خۆی، من لێرەدا لەسەر خاڵ و نیوێکی دەنووسم ئەویش نەک بە گیانی ڕەخنە لێگرتن بەڵکوو بە نیازی خزمەتی کتێبەکە خۆی و فکری ناو کتێبەکەش.

خاڵەکە خزمەتی کتێبەکەی دەکات چونکە هەڵەیەکی چاپ و سەهوێکی پەلە کردنی تێدا چارەسەر دەکات. لە پەراوێزی ژمارە 32 ی لاپەڕە 39 هێما بۆ ئایەتی 22 ی سوورەتی «الشعراء» کراوە ڕاستییەکەی ئەو هێندەی بە ناوی ئایەتی 22 نووسراوە بریتییە لە ئایەتی 4 ئایەت، هەر لە 224 هەتا 227 ی کۆتایی ئەو سوورەتە:

- ئایەتی 224 «الشعراء یتبعهم الغاوون».
- ئایەتی 225 «ألم تر أنهم في كل واد یهیمون»
- ئایەتی 226 «وأنهم یقولون ما لایفعلون»
- ئایەتی 227 «إلا الذین آمنوا وعملوا الصالحات وذكروا الله كثیرا وانتصروا من بعد ما ظلموا وسیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون».

دیارە ژمارە 22 ی پەراوێزەکە هەڵەی چاپە، بەڵام واپێ دەچێ هێما کردن بۆ تاکە ژمارە سەهوو بێ. نیو خاڵەکەش تێبینی کردنە لەوەی د. کامل لە لاپەڕە 40 دا لە بارەی ئەو پێوانانەی قورئان لەو ئایەتانەدا بۆ هەڵسەنگاندنی هەستیارەکانی داناوە و دەڵێ:

«پێوانەی یەکەم: لە جەماوەری شاعیرە خراپەکانەوە هەڵهێنجراوە کە قورئانی پیرۆز بە نازناوی «الغاوون» وەصفیان دەکات، واتە: ئەوانەی پیشەیان ڕابواردن و لە خشتە بردنی خەڵقە.»

لەم قسەیە وا دەردەکەوێ کە مەبەس لە «غاوون» ئەو کەسانەن کە شوێن شاعیرە خراپەکان دەکەون و هەر ئەو دواکەوتووانەشن ڕادەبوێرن و خەڵقی لە خشتە دەبەن. وەک دەزانین «غاوی» خۆی لە خشتەبردراوە چونکە بە واتای «ضال» دێت، لە «مختار الصحاح» دا دەڵێ: «غوی: ألغي، الضلال والخیبة. غوی فهو غاو، وأغواه غیره فهوه غوی». هەرچی شاعیرەکانن یەکسەر باسی لە خشتە بردنی خەڵقیان نەکردوە بەڵام لە ڕێی ئەو «غاوون» ـەو بە تەئویل دەبنە «لەخشتەبەر». لەبارەی ڕەخنەی ئەدەبیشەوە قسەیەکی کورتم هەیە دواتر بۆی دێمەوە.

چاوێک بە کتێبەکەی «ئەنجومەنی ئەدەبیان»ی ئەمین فەیضی بەگدا بخشێنین: بێگومان لیژنەی وێژە و کەلەپووری سەر بە دەستەی کوردی لە کۆڕی زانیاری عێراق کارێکی مەردانەی کردووە بە ژیاندنەوەی بیرەوەری ئەمین فەیضی و ئەو شوێنەوارە تریسکەدارە و مەیلەو لە بیرکراوەی. کاشکی لەو کارەیدا بە نەفەسێکی درێژترەوە ئەمین فەیضی بە کوردەواری ناساندبایە و پتر تینوەتی و تامەزرۆیی ئەدەب دۆستانی بشکاندایە، ئەویش بە دەرخستنی لایەنی نەزانراو لە ژیان و سەرجەمی چالاکییە زانستییە ئەدەبیەکانی ئەم بەهرەوەرە گەورەیەی کورد. پێشەکیە کورتیلەکەی لیژنە مێوانی نووسینی مامۆستا ڕەفیق حیلمییە، چی مامۆستا حیلمیش نووسیویەتی بە حاڵ لە مێوانەتیی ئەمین فەیضی بەگی دەردەوێ، تەنانەت نازانین «ئەکادەمی فرانسە» کەی و چۆن و بە چ موناسەبەیەک «تەقریری کەمالاتی ئەمین فەیضی کردبوو» بەپێی تەعبیری مامۆستا حیلمی. ئێمە باوەڕمان هەیە بە شایەدیەکەی مامۆستا حیلمی بەڵام تینووشین بۆ ئەوەی شارەزاتر بین بە بناوان و بنەمای ئەو خەبەرەی وەری دەگرین.

بەش بەحاڵی خۆم شارەزاییم بە ئەمین فەیضی چی ئەوتۆ فەرقی نەکرد، بگرە لە پەراوێزی بەرفراوانی کە من بەدەوری ناوی ئەمین فەیضیمدا کێشابوو، هەر لەبەر تەنگەبەریی پێشەکی و ناوەڕۆکی کتێبەکە، ئا لەو پەراوێزە کەمێک وێک هاتنەوە ڕوویدا... بێگومان ئەمین فەیضی گەلێک زلترە لە ڕانواندنی ئەم کتێبە هەر نەبێ لەبەر دوو سەبەب یەکەمیان هەژاریی کتێبەکە، دووەمیان لەو ڕووەوە کە بەرهەمی نووسراو چەندێکی ببێ بەشێکە لە ئەنباری زەخیرەی نووسەرەکەی، تەنانەت بەرهەمی نووسەر و زانا و هونەرکار بە ڕاڤە کردن و بەسەرەوە نانیش هەر ناتوانێ «هەموو» بەهرەی خاوەنەکەی بەدەستەوە بدات. ئەنجا کە من بێم ئەمین فەیضی بناسم لە ڕێی ئەو کتێبەوە کە چەند پارچە هەڵبەستێکی زانراو و بیستراوی شاعیرانی سەر بە بابانی تێدا کۆکراوەتەوە، پێشەکیەکانیشی تروسکەیەک ناهاوێژن بۆ هیچ لایەنێکی مەزنایەتی ئەم مەزنە زانایە. بە دەست خۆم نییە نەختیک پەرگارم وێک دەهێنمەوە... بەڵێ دەزانین بیرکردنەوە لە

دەرکردنی کتێبێکی ئەوتۆیی لەو ساڵەدا 1920 بەڵگەی سۆز و پەرۆشی خاوەنیەتی بەڵام دەبێ ئەم خاڵانەش بە چاوەوە بگیرێن:

1- ئەو ساڵەی دەرچوونی کتێبەکە بەنیسبەت ئەوسا زۆر زوو نییە بەنیسبەت ئێستاش زۆر کۆن نییە، دەرکەوتنی گیانی کوردایەتی بە نووسینی پتر لە چواریەکی سەدەیەک بەر لەو کتێبە خۆی نواند بوو. ئەوسا 23 ساڵ تێپەڕی بوو بەسەر دەرچوونی ڕۆژنامەی کوردستان لە ئەستەنبووڵ بە ناوەڕۆکی شیعر و پەخشانەوە.
2- ئەو باری چاپەمەنی کە لە ئەستەنبووڵدا هەبوو لە شوێنی بێ چاپی وەک کوردستان پەیدا نەبوو. یەکێک ویستبای لە قەڵادزەی 1920 کتێب چاپ بکات دەبوو خۆی هەڵکوتێ بۆ هەندەران. نموونەی هەرە جانفیدای کورد لە مەیدانی چاپەمەنیدا سەید حوسێن حوزنی موکریانییە. دوور لە ڕووی ئەو وەک کە جانەوەر لە ترسی دڕندەی گۆشتخۆر بێچووی دەگوێزێتەوە ئەویش بە ئاوارەیی مەکینەی چاپەکەی بە وڵاتاندا دەگێڕا، هەزار ڕەحمەت لە گۆڕی...
3- ژیاندنەوەی ناوی ئەدیبەکانی کورد دەمێک بوو سەرمەشقی دادرابوو، بەتایبەتی لە شیعری حاجی قادردا کە نیگای بەهەموو کوردستاندا گێڕا بوو، تەنانەت لە قەصیدەی «شەهسەواری بەلاغەتی کوردان» دا شاعیرەکانی کۆیەی پشتگوێ خستبوون.
4- گەلێک سەربازی نەناسراوی بێ ناوونیشان بە دەسنووس کەشکۆڵی وەهایان تۆمار کردبوو کە دواتر ئەمین فەیضی بەگ و تێکڕایی کوردیش لەبەریان بنووسنەوە. مەراقی ئەو خەت خۆش و خەت ناخۆشانەی بێ ناوونیشان بۆ نووسینەوەی شیعرو خەبەراتی تەفرەقەی سەربە کورد گەلێک گەنجینەی ئەدەبی و هەواڵی مێژوویی بۆ ئێمە کرد بە زەخیرە. لەو مەراقەشدا نە بەتەمای ماڵ بوون و نە بەتەمای ناو وەک نووسەر و بڵاوکەرەوەی ئەم ڕۆژگارە بەهۆی لە چاپ دان و بڵاوکردنەوەوە لە ماڵ و ناویش خاوەن پشکن، هەزار جار لێیان پیرۆزبێ.

ئەم تێبینییانە نرخی کتێبەکە دانالەنگێنێ بەڵکوو وەک کە من هۆشم بەنرخی شتان بشکێ نرخی ڕەوای بۆ دادەنێ. دوای ئەوەی کە تیشکی واقیع ڕۆشنایی خستە دەوروبەری کتێبەکە و هەر هۆیەک لەوانەی ڕێیان بۆ دەرچوونی خۆش کردووە دەرخسترا ئەوسا بە دڵی ئارامەوە دەڵێین ئەمین فەیضی بەگ دەست پێشخەریەکی گیان پاکانەی لەو مەیدانەدا کردووە.

ئەگەر هەڵەی چاپ بەرپرس نەبێ بڵێین هەندێک لەو نموونانەی فەیضی بەگ کردوونی بە ناوەڕۆکی ئەنجومەن بە ئەسڵ لەنگ و نالەبار نووسراونەوە ناشزانم چۆن بەسەر زیهنی فەیضی بەگدا کشیوەتن. وەک دییارە لیژنەش خۆی بە ڕاست کردنەوەی ئەو نموونە عەیبدرانەوە خەریک

نەکردووە پەنجەشی بۆ ڕانەکێشاون. خۆو تاڵع وا بووە هەڵەیەک لە خۆوە چارەسەر کراوە وەک کە سەرەتا ناتەواوەکەی «شەکوای حاڵ»ی «عارف» کە لە لاپەڕە 134 دا نووسراوە، لە لاپەڕە 125دا بەهۆی دەقی قەصیدەکە کە لە کتێبی «لەخەوما»وە ڕاگوێزراوە ناتەواویەکەی چار کراوە. هەڵە وەیا ناتەواوی شیعری نالی لە ڕێی شەرحەکەی مەلا شێخ کەریم و کاک فاتیحەوە بەسەر گیراوەتەوە بەڵام لە زۆر شیعری دیکەدا هەڵەکان وەکوو خۆیان ماونەتەوە هێماشیان بۆ نەکراوە وەک کە لە لاپەڕە 90 دا مەصرەعی یەکەمی بەیتی سێیەم لەنگە و بە لەنگی ماوەتەوە:

«گەر بە ئاوزەنگی پەراسوی ئەم سەرو ئەو سەر هەڵدڕی» دەبوو بنووسرێ: «گەر بە ئاوزەنگی پەراسووی ئەمسەرەو سەر هەڵدڕی». ڕاستیەکەی هەر لەو لاپەڕەیەدا دەبوو بنووسرێ: «ساڵ دوانزەی مانگ سواری نابم و...» چونکە کە نووسراوە «ساڵ دوانزە مانگ..» بەیتەکە کێشی تەنبەڵ بووە.

بگەڕێوە بۆ لاپەڕە 85 دەبینی بەیتەکەی نالی نووسراوە:
تیپی شکۆفە خەیمەیی هەڵداوە لە هەر طەرەف

ڕاستەکەی ئەمەیە:
تیپی شکۆفە خەیمەیی هەڵدا لە هەر طەرەف

پێشتریش لە لاپەڕە 78 دا لیژنە چەند بەیتێکی خستۆتە سەر بەیتەکانی ناو ئەنجومەن و یەک دوو هەڵەی تێڕا کردوون. نووسیوەتی:
دەبێ ئەشکی تەراڕوزی ئارەزوو ئەی دیدە بشکێنێ

مصرەعەکە لەنگە، نەدەزانم چۆن چارە دەکرێ نە لە واتاشی دەگەم، دواتریش نووسیوەتی:
«ڕەهابێ گەر لە بەندی زولفی یارا گەردنی من» ئەمەش لەنگە، ئەگەر نووسرابایە: «ڕەهابێ گەر لە بەندی زولفی یارا گەردن و شانم» لەنگێکەی نەدەما. بەڵام سەیر لەوەدایە لیژنە نیوەی دووەمی ئەم بەیتەی لە لیستەی «ڕاست کردنەوەی هەڵەی چاپ»دا چارە کردووە کە نووسیوەتی «بەعدە» هەڵەیە و «بەعد» ڕاستە ئەمەش نیوەبەیتەکە بە هەڵەیەوە: «بە سەهلی بەعدە ئەزین بازی بە حەلقەی ئەژدەها ناکەم».

هەڵەی دیکەش لەو بابەتە دەکەونە بەرچاو مەبەستمان نییە سەر ژماریان بکەین. بەڵام دەبێ بڵێم فەیضی بەگ لە ژێرووی لاپەڕە 118دا بە دوا قەصیدەکەی شێخ ڕەزادا نووسیوەتی: «بیشمە» «شاور» «شیتنە» ئەمانە ئیسمی دێهاتن وەک دەزانین «بێشمە» ناوی دێ نییە بەڵکوو «بێ شەمە» بە واتای بۆن خۆشە و خەڵق دەڵێن «تووتنی بێ شەما». وشەی «بێ» لیرەدا لە «بە»

ی فارسییەوە گۆڕاوە. بە نووسینی کوردی «بیە» دەنووسرێ، وا پێدەچێ فەیضی بەگ وشەی «بێ شەمە- بێ شەما» ی نەبیستبێ. لیژنەش بێلزوم خۆی لێ بێدەنگ کردووە.

له لاپەڕە 38دا فەیضی بەگ ڕای خۆی لە بارەی شاعیریەتی نالی دەربڕیوە دەڵێ «ذەکای نالی ئینکار ناکرێ، لاکین ئەوەندەی صنایعی لەفظییەی ئیستیعمال کردووە پیاو ڕەنگە بڵێ: شیعری ئەو نەتیجەی عیلم و ئیشتیغالە».

لێرەدا مەودای موناقەشە بەربەڕەڵلایە و هەویرەکە ئاوخوازە بەڵام من بە کورتی دەڵێم: گلەییەکی گەورە ناچێتەوە سەر فەیضی بەگ لەوەدا کە قووڵ نەبۆتەوە لە سەرجەمی شیعری نالی چونکە لە بنەڕەتدا شاسواری زانست و عەسکەرییە نەک ئەدەب. لە لایەکی دیکەشەوە دەتوانم بڵێم سامانی هونەری و ئەدەبیی لە ڕادەبەدەری نالی وەهای کردووە لەچاو هەژاری و نەداری لە ڕادەبەدەری کورد خۆی زەق بنوێنێ وەک کە هەژار جلکی پۆشتە لەبەر بکات پێوەی دیار دەبێ دەنا ئەگەر هاتبایە هەمان کەرەستەی «صنایعی لەفظییە» بەبەر شیعری حافظ و سلێمان نەظیفەوە بایە کەس لێی بەسەر نەدەگرتنەوە. سەیرێکی ئەو نموونانەش بکەیت کە «ئەنجومەن..» لە شیعری نالی هەڵبژاردوون وەکوو «قوربانی تۆزی ڕێگەتم- لە دوگمەی سینە- تاقمی مومتازی شاە- تا فەلەک دەورەی نەدا- نەمردم من- تەشریفی نەوبەهارە...» ئنجا نموونە یەک لە دوا یەکەکانی لاپەڕە 145، 146، 147 هەموویان شیعری نازکی پاراوی دەوڵەمەندی هونەرەکاری شاکارن. هەندێ قەصیدەی نالی کە ئاخنراون بە وشەی سەخت و واتای تێک ئاڵاوی ورد و قووڵ لە ڕاستیدا بۆ ئەو سەردەمە و بۆ هەموو سەردەمێک سەرمەشقی هونەر و ئەدەبن. بە دەست و قەڵەمی ڕەنگین و هێژا نەبێ نەخشەکێش ناکرێن. لە نووسینی دیکەمدا گوتوومە یەک لە هونەرە بەرزەکانی نالی ئەوەیە کە توانیوەتی وشەی سەخت و سەرکێش ڕام بکات بۆ ناو ترنجۆکی شیعر وەک کە دەڵێ:

برق البصر لەبەر بەرق و تەلەئلوئی لەئالی
خسف القمر لە ئیشراقی قیامەتی جەمالی

وەیا کە دەڵێ:
طەبعی نالی توندە ئیمڕۆ یا بە نەشئەی نیم نیگاهـ
مەستی ڕەحڕاح و مەی و ڕاح و قوڕاح و قەرقەفە

«کوردی» ش لە لای خۆیەوە وەهای کردووە کە گوتوەتی:
لەوثیش ثبوتی دەعوییە یا ڕاستە یا درۆ

بەڵام «کوردی» کە دەڵێ «باعیثی عومیانی بەصەر» عەرەبیەکەی کورتی هێناوە چونکە وشەی «عمیان» بە واتای «عمی، کوێری» نەهاتووە. هەرچەند سەیری هەموو قاموسێکم نەکردووە بەڵام وابزانم ئاشکرایە «عمیان» ڕێژەی کۆی «أعمی» یە.

نالی شاعیری بەهرەیە نەک ڕاهاتن، بەڵگەش زۆرن یەکێکیان ئەوەیە کە نالی لە شیعردا ئارایيشتی وەهای بەکار هێناوە گرفت و لەقی و هەناسەسواریی تێدا نەبێ، لە زۆر شوێنیشدا خەیاڵی وەها تەنکی ڕاو کردووە هەر دەڵێی خەریکە بەناو داوە شیعرەکانیدا دەربازبێ:

به نەشئەی سستی و مەستی وەها مستوور و مەخموورە
نەزانم خەو لە چاوتدایە یا چاوت لە خەودایە

لێرەدا چاوی ماددی و خەوی مەوهووم تێکەڵ بەیەکدی بوون، لە خۆڕاییش ئەو تیکەڵ بوونە پەیدا نەبوە: وشەکانی «سستی، مەستی، مەستوور، مەخموور» ڕێگەیان بۆ خۆش کردووە. دوو وشەی «مەستوور، مەخموور»یش تێکەڵ بەیەکدی بوونەتەوە چونکە هەرچەند یەکیان کوردیە و ئەوی دیکەیان عەرەبیە، هەردوویان لە عەینی دوو واتا بەشدارن:

مەستوور - سەرخۆش، داپۆشراو
مەخموور - سەرخۆشی داپۆشراو- لە «خمار» ەوە.

ئیتر حەزدەکەی «مەستوور»ەکە «سەرخۆش» بێ و «مەخموور»ەکەش «داپۆشراو» بێ حەزیش دەکەی باریان بگۆڕە، یان هەردوویان بە هەردوو واتاوە بۆ تەئکید بوون یارمەتی تێکەڵ بوونی ماددە و وەهمەکە دەدات...

هەر لەم غەزەلەی کە ئەم بەیتەی تێدایە فەیضی بەگ بەیتی دواینی وەها نووسیوە:

لە دوریی تۆیە ئەی خورشیدی پڕتە و بەخشی شەوگەردان
کە نالی وا لە حاڵاتی محاقی ماهی نەودایە

ئەم وشەیەی «دووری» ی سەرەتای بەیتەکە بۆتە تەپکەی ئەدیبان، نەمدیت یەکێکی پێوەی نەبووبێت. وشەکە «دەور»ە نەک «دوور» بە ڕێنووسی کۆن هەر دووکیان «دور» دەنووسران. ئەگەر نالی لەو خورشیدە پرتە و بەخشە دوور بایە نەدەکەوتە حاڵەتی «محاق» بەڵکوو دەبوو بە «بدر» بەڵام چونکە لە شەودا وەها لێی نزیک بۆتەوە کە پێشتر گوتبووی:

هەناسەم زوڵفەکەی لادا و مەیلێکی نەکرد چاوی

حەقیەتی بڵێ لە حاڵەتی محاقی ماهی نەودام، وشەی «نەو- نویٚ» لێرەدا بەتەنها خۆی نرخی قەصیدەیەکی سەرکەوتووی هەیە.

ئەم وشەیە یەکێکە لەوانەی کاری ئەفسووناوی دەکەن: وەک دەزانین حاڵەتی «محاق» لە نێوان کۆتای مانگ و سەری مانگدا دەبیٚ. ئەگەر محاقەکە بەر کۆتایی مانگ بخریٚ هی پیر بوون و بەسەر چوونی مانگە ئەگەر هی «ماهی نەو- مانگی نویٚ» بیٚ هی فراژی بوون و گەشەی مانگەکەیە، دیارە لێرەدا نالی کە بە یارەکەی گەییشتووە دەبیٚ لە محاقی «مانگی نویٚ»ی بەرەو گەشە کردن بیٚ. سەیری ئەم نوکتە ئەفسووناوییە چەند بە لووس و لێکی و بیٚ گرفت و گریٚ، هێندەی هەناسەی ئارام، دێت و دەچێت تا ئەوەی چاو و هۆشی ئەدیبانی بەسەردا دەکشێت و هەستی پیٚ ناکەن. ئایا ئەمە «صنایعی لەفظییە»یە یان هونەری تەژاوی زگماکی سروشتزادە؟

لە ڕیزە گوتاری «چەپکێک لە گوڵزاری نالی»دا ئەم غەزەلەم شی کردۆتەوە و گوتوومە سەرلەبەری بەیتەکان باسی تەجرەبەیەکی سەردەمی گەنجایەتی نالی دەگێڕنەوە کە بە شەو چۆتە پارێزی دۆستەکەی ... ئنجا فەیضی بەگ بە چاکی لە واتای بەیتەکان ورد بووبایەوە هەڵبەتە ڕایەکی بە دڵدا دەهات لە بارەی خاوەنەکەیەوە جودا بیٚ لەو «صنایعی لەفظییە» ئەوسا دەشی نووسی «لە دەوری تۆ...».

لیژنە ناوناوە لە چەند و چۆنی نموونە شیعری ناو کتێبەکە ڕایەکی خۆی دەردەبڕیٚ وەک کە لە پەراوێزی لاپەڕە 130دا «داری سەنگدل» بەسەر «یاری سەنگدل» تەرجیح دەدات، بەمەشدا کارێکی باشی کردووە. بەڵام داخەکەم لە زۆربەی ئەو شوێنانەی لیٚ بەدەنگ هاتنی دەویٚ لیژنە بێدەنگە. لێرەدا من ڕێنووسی ناو کتێبەکە و شێوەی چاپکراوی وشەکانی دەکەم بە شایەدی بیروڕای خۆم ناشزانم ئەو هەڵانەی لە کتێبەکەدان چەندیان هی چاپن و چەندیان ئەسڵین، ناشزانم ڕادەی دەسکاری لیژنە لە ڕێنووسی کتێبەکە چەندە چونکە ئاشکرایە فەیضی بەگ ڕینووسی وەکوو هی ناوکتێبەکەی بەکار نەهێناوە. نوسخەی کتێبەکەی 1920 م لا نییە بەراوردی بکەم لەگەڵ هی 1983. لەگەڵ ئەمەشدا دەبیٚ وتوویژ لەگەڵ ئەو شێوە ڕێنووسە بیٚ کە کتێبەکەی پیٚ چاپ کراوەتەوە.

لە ئاست بیروڕای لیژنەدا تێبینی دەردەبڕم لەگەڵ ڕێز و سپاسیشم بۆی:

لە لاپەڕە 22، 23 ی کتێبەکەدا لیژنە چەند ڕایەکی دەربڕیوە جێی هەڵسەنگاندنن، لەپێشەوە دەڵیٚ نالی لە 1215ک-1800ز هاتۆتە دنیا. ڕەنگە ئەم قسەیە ڕاست بیٚ بەڵام هیچ بەڵگەی لەگەڵدا نییە. لە کەسیش مەعلووم نەکراوە چۆناوچۆنی ئەو ساڵە بووە زادساڵی نالی. وەختی خۆی من لە «چەپکێک...» لە بارەی ساڵی بوون و مردنی نالیەوە دواوم، دواتر کاک فاتحیش بە درێژی لە

مەسەلەکەی نووسیوە، عەلی موقبیل و بە دوا ئەویشدا هی دیکە دەڵێن نالی لە 1797 هاتۆتە دنیا، وەک کاک فاتیح دەڵێ ئەم ساڵەیان لە بەراوردە هەڵەیەکەی عەلی موقبیلەوە هاتووە کە 1215ک بەرانبەر 1797ز داناوە. بەهەمەحاڵ ساڵی لە دایک بوونی نالی وەها بە ڕاشکاوی نە 1800 و نە 1797 و نە هیچی دیکەشی بە متانەوە بۆ دەست نیشان ناکرێ، هەر نەبێ پێویستە سەیرەکێک وەیا پرسەکێک (علامة تعجب، علامة استفهام) بخرێتە سەر ئەو ساڵەی بۆ لە دایک بوونی دادەندرێ. بەلای منەوە چەندێکی لە سنووری لواندا بوونی نالی پێش 1800 بکەوێتەوە چاکتر دەگونجێ لەگەڵ ئەو ڕاستییەی کە نالی لە حوکمڕانی «عبد الرحمان پاشا» دا دەستی کرد بە هەڵبەستی کوردی.

عەبدوڕەحمان پاشا یەکەم ئەمیری کورد بوو بیری لە کوردایەتی کردەوە و گیانی کوردایەتی لە دەوری ئەودا شیعری عروضی کوردی لە بابان و سەرلەبەری کوردستانی عێراق و ئێراندا داهێنا. من لە نووسینی دیکەمدا بە درێژی ئەم ڕاستییەم باس کردووە، لیژنەش لە پەراوێزی لاپەڕە 23 ی «ئەنجومەن... »دا بێ ئەوەی هێما بۆ لێکدانەوەی کەس بکات دەڵێ:

> «بنیات نانی شاری سلێمانی لە 1784ز و بوونی میرنشینی بابان پاڵ پێوەنەرێکی بەهێز بوو بۆ تەقینەوەی بەهرەی شاعیرێتی [شاعیریەتی] نالی. ڕاستی ئەم بارە ڕامیاری و ئابووری و کۆمەڵایەتییە نوێیە بووە کە نەیهێشتووە ئەم بەهرەیە وشک بێتەوە. دوابەدوای خۆیشیا دەستەیێ شاعیری مەزن و گەورەی پێگەیاندووە وەکوو «سالم»، «کوردی»، «مەحوی» و «حاجی قادری کۆیی»... هتد».

ئەم قسانەی لیژنە بایەخدارن بەڵام کەلەبەریان هەیە و هەڵسەنگاندن هەڵدەگرن:

1- لە ساڵی 1784 ەوە تا ئەو ساڵەی نالی گەییشتە تەمەنی شاعیریەتی بەلای کەمەوە 30 ساڵێکی بردووە. ئنجا ئەگەر پەیدابوونی سلێمانی خۆی لە خۆیدا کاریگەری بوویێ دەبوو بەر لە نالی شاعیری دیکە پەیدا بووبن شیعری عروضی کوردی بهۆننەوە.
2- باری کۆمەڵایەتی و ئابووریی بابان لەو ساڵانەدا کە نالی تێیاندا بووە بە شاعیر وەها لە بار و ئارام و تێر و تەژی نەبوو لەچاو ساڵانی دیکەدا کە تازە بە تازە سلێمانی تێدا بنیات نرابوو.
3- لە کوردستانی عێراق و ئێراندا بەر لە بنیات نانی سلێمانی شاری دیکەش هەبوون تەنانەت «سنە» میرنشین و گەورەتریش بوو لە سلێمانی، باری ئابووریشیان لە هی سلێمانی ئەوسا بەرەژێرتر نەبوو کەچی شیعری عەروزییان پەیدا نەکرد.

هۆی هەرە گرنگی پەیدابوونی شیعری عەروزی کوردی لە کوردستانی عیراق و ئێراندا ئەوە بوو کە عەبدوڕەحمان پاشا دەستی دایە کوردایەتی ئەویش لەوەدا قەرزداری شۆڕشی فرەنسە بوو... سەرنج بگرن لە بەیتەکەی عەلی بەردەشانی کە پێی دەگوترێ «بەیتی عەبدوڕەحمان پاشا» چ ئاگرێکی گیانی کوردایەتی تێدایە. عەلی لەو دەمەدا لە بارەگای عەبدوڕەحمان پاشادا شایەر بووە بۆیە وەها هەستی بزووتووە دەنا بەیتی دیکەی زۆرن کەچی کوردایەتییان تێدا دیار نییە.

کە بپرسن ئەدی بۆچی نالی یەکسەر دەستی نەدایە کوردایەتی وەک کە عەلی بەردەشانی کردی؟ دەڵێن نالی لە بارەگای عەبدوڕەحمان پاشادا نەژیاوە وەکوو کە عەلی تێیدا دەژیا. بۆ نالی و برادەرانی ئەوەندە مومکین بوو کە لە ئیلهامی کوردپەروەریی عەبدوڕەحمان پاشاوە بەرەو هەڵبەستی کوردی ڕۆییشتن. تەنانەت نالی کە بۆی ڕێککەوت دۆستی سلێمان پاشا و ئەحمەد پاشا بێ «تا فەلەک دەوری نەدا» و «ئەم تاقمە مومتازە»ی هۆنیەوە. لە دەوری عەبدوڕەحمان پاشادا نالی و سالم تازە مێرد منداڵ بوون و لە ساڵی مردنی عەبدوڕەحمان پاشا 1228ک تەمەنیان 13 ساڵەیی بووە [بەپێی ئەوەی لە 1215 بەوەلەد بووبن].

هاوڕێیەتی و بەیەکەوە ژیان هۆیەکی زێدە زێدە کاریگەرە. لە ملیۆنێ یەکێک نییە بێڕابەر خودبەسەر بەرەو بیرێکی نوێوە بڕوا. دەبینی میللەتێک بۆ ماوەی هەزار ساڵ لەسەر باوەڕێک دەژیت ئنجا یەکێکی بەهرەمەند و دڵگەرم و قسە پاراو لە بارێکی بەبڕشتدا دەم لە بیرێکی نوێ دەبزێوێ و هەزاران هەزاری بۆ بەدەنگ دێت و دوای دەکەون. وەها دەبێ خەڵق شەیدای شەخسییەتی ڕابەرەکەیان دەبن هەرچەندە ناپەسەند و خۆپەرستیش بێ وەک مریدەکانی «حسن الصباح» بە برۆ هەڵتەکاندنی ڕابەرەکەیان، خۆیان لە شاخی هەڵدەداشت... ئێستاکەش شەیدای ئەوتۆیی پڕی دنیایەن، ئەم باسە زۆری بەبەرەوەیە پێویست نییە پتری بە دوو بکەوین.

لیژنە دەڵێ سالم و کوردی بەدوا نالی و بە پێڕەوی کردن لەوەوە بوونە شاعیری کوردیهۆن. بەپێی ئەو تەرجەمە حاڵەی لیژنە خۆی بۆ سالم و نالیی پەسەند کردووە سالم و نالی لە هەمان ساڵی 1800ز بەوەلەد بوون. لەوەوە بەسەرنج دان و ئاکام لە واقیعەوە وەرگرتن دەرفەت نامێنێ، وەیا یەکجار تەسک دەبێتەوە، بگوترێ سالم بەدوا نالیدا شیعری کوردی گوتووە.

ئەم ڕاستییە لە ڕوویەکی دیکەی واقیعەوە مەحکەمتر دەبێ کە نالی زادەی «خاک و خۆڵ»ی شارەزوورە، ئنجا چ بڵێین باری ئابووری و کۆمەڵایەتی سلێمانی هاندەر بووبێ بۆ پشکووتنی غونچەی شیعری کوردی [وەک کە لیژنە بۆی چووە]، چ بڵێین ڕابەریەتیی عەبدوڕەحمان پاشا لە گیانی کوردایەتی بەدوا بەرپا بوونی شۆرشی فرەنسە ئەو هاندەرە بووبێ [وەک من بۆی دەچم] نالی پێی ناکرێ بووبێتە ڕابەری شاعیرێکی وەک سالم کە خۆی خەڵقی سلێمانی و لە بابانەکان

نزیکتر بووە. بەپێی تەمەن نالی و سالم وێکڕا دەگەنە پایەی شاعیریەت، ئیتر بۆ دەبێ سالم بەدیار نالییەوە بوەستێ تا لە دەشتودەر پێ دەگات و دەچێتە عومرێکەوە دەست بدا بۆ «مستعدی» لە خوێندنی شارستان و بە ئیلهامی شارستانەتی سلێمانی وەیا ڕابەرایەتی پاشماوەی گیانی کوردایەتیی عەبدوڕەحمان پاشا بەهرەی شاعیریەتی گەشە بکات ئنجا سالم لێیەوە فێری شیعری کوردی بێ؟ چ شارستانەتی هاندەر بێت و چ ڕابەرایەتیەکەی عەبدوڕەحمان پاشا. سالم لێوەی نزیکترە و زووتر چەشە خۆری دەبێ. ڕاستی مەسەلە سالم و نالی پێش و پاش ناخرێن و بە کەس ناکرێ ئیسپاتی مامۆستایەتی و سوختەیەتی بۆ ئەم و ئەو بکات.

مصطفی بەگی کوردی بە پێی تەرجەمە نامەکەی ناو «ئەنجومەن...» کە لیژنە دایناوە، وەیا پەسەندی کردووە، بە 12 ساڵ لەوان گچکەتر بووە. دوانزە ساڵ جوداوازیی تەمەن لە سەرەتاکانی ژیاندا بایی پێویست دەکات بۆ هەڵنانی پلیکانەی سرەی یەکەم و دووەم. کە مصطفی بەگ 10 ساڵی بووە ئەوان لە بیست ساڵ تێپەڕیان کردووە. بەم پێیە دەشێ مصطفی بەگ بە شوێن ئەواندا هاتبێ. حاجی قادریش کە کوردی پێش نالی دەخاتەوە و دەڵێ:

ئەو کە نۆشی شەرابەکەی تاڵی
نالی لەم عەصرەدا بووە تالی

مەبەستی ئەوە نییە بڵێ نالی بەدوا کوردیدا بۆتە شاعیر بەڵکوو مەبەستی پایەی شاعیریەتە. بەڵام وەها دەزانم ئەمەیش هەر ڕایەکە لە سیاقی شعیردا هاتووە نەک بەرهەمی تۆژینەوەیە. حاجی قادر لە گەلێک بەیتدا بە نالی هەڵگوتوە و پێیەوە دیارە چ پایەیەکی لێ دەنێ.

لیژنە ساڵی مەرگی نالیشی بێ لێکۆڵینەوە و دوودڵی دەست نیشان کردووە. لەوەشدا قسەی لە خۆی بەپێشەوە، کە بێ بەڵگە 1856ی بۆ مەرگی نالی دیاری کردووە، دووبارە دەکاتەوە .

ساڵی مەرگی نالی وەک هی لە دایک بوونی سوڕگوم نییە. دەبوو لیژنە سەرێک لە پێشەکیەکەی شەرحی مامۆستا مەلا کەریم و «چەپکێک...» خوار بکاتەوە، هەر نەبێ لەواندا لێکدانەوەیەک کراوە... بەو دواییەش مامۆستا «حەمە بۆر» — (بە پێی تەعبیری خۆی) دەسنووسێکی دۆزیەوە گوتارێکی لەسەر بڵاوکردەوە و گومان ناهێڵێ لەوەدا نالی دوای 1288ک مردووە کە دوای 1872ز دەگرێتەوە. «چەپکێک...» و شەرحەکەی مامۆستا مەلا کەریم و گوتارەکەی مامۆستا حەمە هەڵیان دەگرت دوو قسەیان لە بارەوە بکرێ هەر نەبێ بۆ پووچاندنەوەیان. بەپێی ئەم سەرچاوانەش نالی بەر لە 1872ز نەمردووە. شیعرەکانیشی شایەدن کە زۆر پیر بووە و تەمەنی 58 ساڵە جێگەی بۆ ناکاتەوە.

لیژنە لە لاپەڕە 23 دا دەڵێ «ئەم شاعیرە گەورەیە لە پاش ساڵی 1840ز بە ناچاری شاری سلێمانی بەجێ هێشتووە». لێژنە پێمان ناڵێ بۆچی دەبێ ئاوارەبوونی دوای 1840ز بێ، تێشمان ناگەیەنێ «ناچاری»یەکە چییە. وا من لە وەکالەتی ئەو وەڵامی ئەو دوو پرسیارە دەدەمەوە:

ساڵی 1840ز لەوەوە دێتە پێش لێکدانەوەی لیژنە چونکە مەعلوومە لە ساڵی 1254ک کە دەکەوێتە بەرانبەر 1838-1839ز لە سلێمانی بووە. بەپێی ئەوەی لەو ساڵەدا «تا فەلەک دەورەی نەدا» ی لە لاواندنەوەی سلێمان پاشا و پیرۆزبایی ئەحمەد پاشای باباندا گوتووە، دیارە لە سلێمانی بووە. چونکە دواتریش لە قەصیدەی «ئەم تاقمە مومتازە»دا مەدحی سپای ئەحمەد پاشا دەکات دەبێ لە 1840ز یش جارێ لە سلێمانی مابێ.

ناچارییەکەش لەوەوە دێت کە نالی لە پاش تێک چوونی میرنشینی بابان، لە ترسی ستەمی تورکە عوسمانلییەکان بۆی دەرچووە. بەڕاستی ئەم «ناچاری»یە لزوم بە ناوهێنانی ساڵی 1840ز ناهێڵێ چونکە وەک «تحصیل حاصل» ـە کە ڕمانی حاکمایەتی بابان دەکەوێتە دوای سەرەتای حوکمی ئەحمەد پاشا. تێناگەم لیژنە، یان ئەو ئەندامەی لەبری لیژنە پێشەکیەکەی نووسیوە، بۆچی وەهای پەسەند کرد کە بە وشەی «ناچاری» ساڵەکەی 1840ز هەڵوەشێنێتەوە؟ چ دەبوو بیگوتبایە «دوای ڕمانی حاکمایەتی بابان نالی بە ناچاری ئاوارەبوو»، بێ ئەوەی پێویست بە ناوبردنی 1840ز بکات؟

ساڵەکەی ڕمانی بابان لە هەندێ نووسیندا کە یەک لەوان پێشەکیەکەی شەرحی مامۆستا مەلا کەریم و کاک فاتیحە، 1264ک بۆ دەست نیشان کراوە کە دەوەستێتە بەرانبەر بە 1847-1848ز. بەڵام بە پێی ئەوەی کە عبدالباقی العمری لە پیرۆزبایی نەجیب پاشای والی بەغدا بەبۆنەی زاڵ بوونی بەسەر باباندا نیوە بەیتی «بسدید رأیک فتحت بابانها»ی کردۆتە مێژووی ئەو زاڵ بوونە دەبێ لە 1845ز بابان تێک چووبێ.

بەلای باوەڕی منەوە نالی لە کژە حەجی ساڵی 1260 وەیا 1261 بە ئاسایی بۆ حەج چووە بەڵگەش بۆ ئەم ساڵە لە لێکدانەوەی پێداویستی حاڵ و واتای هەندێ شیعری نالییەوە دەردەست دەکرێ:

1. هیچ بەڵگەی سەلمێنراو نییە ئەم ساڵە بەدرۆ بخاتەوە.
2. ئەگەر نالی لە کاتی داگیر کردنی سلێمانی لە لایەن تورکەوە جارێ لە سلێمانی بووبێ و لە ترسان هەڕای کردبێ، زەحمەتە دواتر بوێرێ پرسی گەڕانەوە لە سالم بکات. بەڵام ئەگەر لەو دەمەدا چووبێ بۆ حەج جێی خۆیەتی ئەو پرسە بکات چونکە، پێشتر تەجرەبەی حوکمی تورکی لە سلێمانی نەبووە تا بزانێ ئایا لەوانەیە تێیدا بحەوێتەوە؟ یان نا؟

3. سەرنج لە موناجاتەکانی ڕێی حەج و قەصیدەی «ئەی ساکینی ریاضی مەدینەی مونەووەرە» و قەصیدەی «وەی کە ڕووزەردەی مەدینە...» بگرە هەست بەوە ناکەیت نالی ئاوارە و لێ قەوماوە، بەتایبەتی قەصیدەکەی دوایین «وەی کە ڕووزەرد...» پێوەی دیارە کە نالی عوزری بەجێ هێشتنی مەککە و مەدینە بەوەدا دەهێنێتەوە کە دەڵێ «من کە بازی دیدەبازم نەک شەوارەی دەستەمۆم». بازی دیدەباز [بازی چاوبڕکێکەر] هی لێ قەوماوی نییە.

ئەم چەند بڕە شیعرە توند و بەرزەی لە یەکەم سەفەری حەجیدا گوتوون کە جارێ تەنگانەی نەگەییشتوەتێ. دوای جێهێشتنی حیجاز بەرەو ماڵ خەبەری تێشکانی بابانی وەرگرتووە و ماوەتەوە... بەینێکی زۆری پێ دەچێ دەگەڕێتەوە بۆ حەج. ئەم جارەیان لە قەصیدەی «ئەی تازە جەوان»دا ئاوارەیی پێوە دیارە کە دەڵێ: «مووددێکە کە هەم گەردشی دەورانی سوپیهرم» هەموو بەیتەکانی دیکەشی داد و بڕویە لە دەست پیری و بێ وەزعی و لێ قەوماوی...

ئەم بۆچوونە ڕێک دێت لەگەڵ ئەحواڵی مەعلوومی نالی: ئەگەر نالی لە 1280 بۆ حەج چووبێت و دوای سەفەری ئەو میرنشینی بابان تێک درابێت جێی خۆیەتی پاش چەند ساڵان پرس بە سالم بکات بۆ گەڕانەوە چونکە لە خۆی بەگومانە ئایا دووچاری چی دەبێ لە سلێمانی. شایەدیەکەی «خۆدزکۆ» کە دەڵێ لە ساڵی 1853ز ئەحمەد خان لە پاریس پێی گوتم بچمە شام نالی ببینم، بە چاکی جێی خۆی دەکاتەوە لەم لێکدانەوەیەدا. لە 1845 تا 1853 هەشت ساڵان دەگرێتەوە ئەمەش مەودایەکی ئەوتۆیە هەم نالی تێیدا سەغڵەت بووبێ هەم پرسیش بکا بۆ گەڕانەوە. سالم لە خۆڕایی جەوابی نامەی نالی بۆ شام ڕەوانە ناکات، دیارە لەو دەمەی کە نالی کاغەزی بۆ سالم نوسیووە لە شام بووە، ئنجا لەکەیەوە هاتووە بۆ شام دەخلی بەسەر سەرەتای ئاوارە بوونیەوە نییە.

لە پەراوێزی لاپەڕە 32 لیژنە وشەی «هەڵبەستەر»ی بە واتای «ناظم» بەکار هێناوە. هەرچەند جۆرە قیاسێک لە داڕشتنی بەکار هاتووە، دیسانەوە لەبەر زەقیی وشەکە چاو لێی هەڵدەبەزێتەوە. جگە لەمە هۆی دیکەی ڕێزمانی هەیە داڕشتنەکە دەخاتە خانەی ڕیزپەڕ «شاذ»:

بە زۆری «کار» ی کوردی دوو جۆرە «ناوی کارا» (اسم فاعل) ی لێ هەڵدەستێ. بەنموونە: خواردن، کردن، بردن، کوشتن تاقی دەکەینەوە دەگوترێ:

نانخۆر/ نانخواردوو
هەڵەکەر / هەڵەکردوو
باربەر / باربردوو
کوردکوژ / کوردکوشتوو

هەرچی کاری «بەستن، پەستن، پەرستن» و یەک دوانێکی دیکەش ڕێژەی بەرابنەر «نانخۆر، باربەر» یان نییە چونکە لە مضارعدا هەموو کارەکە دێتەوە و دەگوترێ «دەبەستم، دەپەستم، دەپەرستم». کەچی لە فیعلەکانی دیکەدا دەگوترێ «دەخۆم، دەکەم، دەبەم، دەکوژم». ئەم شێوە کورت کراوەیە دەبێتە هۆی پەیدا بوونی دوو جۆرە ناوی کارا لەو فیعلانەدا.

ئنجا کە گوتمان «هەڵبەستەر» وەک ئەوەیە گوتبێتمان «تێکردەر» لەجیاتی «تێکەر» وەیا «نانخواردەر» لەجیاتی «نانخۆر»... هتد. لەبەر ئەمە وەها بەڕاست دەزانم لەو کارانەی کە مضارعیان کورت نابێتەوە ڕێژەی «خواردوو، کردوو، گوتوو..» بەکاربێت و بگوترێ «هەڵبەستوو» نەک «هەڵبەستەر». کە ویستمان ڕێژەی کارا لێکداراویان لێ وەرگرین بڵێین: «خواپەرست، بەربەست، قتووبەست» - دەنا تووشی «خواپەرستەر، بەربەستەر، هەڵبەستەر» دێین.

لیژنە لە لاپەڕە 64 دا بە شێوەیەکی گشتی «بۆ سەیرکردنی ڕاڤەی هەڵبەستەکانی نالی» خوێنەر حەواڵەی لێکدانەوەی مامۆستا مەلا عەبدولکەریم و کاک فاتیح دەکات. لەوەشدا کاغەزی سپی بۆ ئەو لێکدانەوەیە ئیمزا دەکا. دەزانین کەس نەهاتووە سەرلەبەری دیوانی نالی شەرح بکات وەک ئەو دوو بەڕێزە کردوویانە، خۆیشم چەند گرفتم بووبێ لە ڕاڤەکردنی بەیتێکی نالی پەنا دەبەمەوە بەر ئەو کتێبە، خزمەتەکەشیان بە ئەدەبی کوردی لەلای هەموو قەدرزانێکەوە جێگەی سوپاس و منەتباری و بەگەورە گرتنە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تەواوی هەر بۆ خوایە، وا لێرەدا چەند نموونەیەک دەهێنمەوە لەو بەیتانەی کە ڕاڤەیان لەو کتێبەدا پێویستی بە مشتوماڵ هەیە.

لە لاپەڕە 352 دا ئەم بەیتە سەیر بکە:

وەرە تا عالەمی قەلبت نیشان دەم
کەوا فەقری غینایە مردنی ژین

لە شەرحدا «عالەمی قەلب» بە عالەمی دڵ و خۆشەویستی لێک دراوەتەوە و هیچی تر، کەچێ ئەم عالەمەی قەلب هەرای ناوەتەوە لەبەر زۆری واتایی:

عالەمی قەلب – عالەمی دڵ
عالەمی قەلب – عالەمی چرووک «قەڵب»
عالەمی قەلب – عالەمی وەرگەڕاو «وەرگەڕان»

هەر سێ جۆریش لەگەڵ «فەقری غینایە مردنی ژین» ڕێکن، لە بەیتی دواى ئەمیاندا کتێبەکە وشەی «تێدا»ی هەڵبژاردووە، لە پەراوێزدا دەڵێ چەند نووسخەیەک «تیا» یان نووسیوە، ئەمەشیان ڕاستە چونکە «تێدا» بەیتەکە وەها تەنبەڵ دەکا بەلای لەنگییەوەی دەبات:

تێدا ئوممیدو بیم و گریەو و سۆز
تیا ئوممیدو بیم و گریەو و سۆز

ئاشکرایە «تیا» شیرەخۆرەی بەیتەکەیە. نالی بەپێی داخوازیی کێش و مۆسیقا «تیا» و «تێدا»ی بەکارهێناوە وەک لەم دوو نموونەیەی خوارەوەدا دیارە:

پەچەی پەرچەمی‌یوو پرچی سیا
هەر دەڵێی مانگە شەوە کوڵمی تیا

یەعنی ریاضی ڕەوضە کە تێیدا بەچەند دەمێ
مشکین دەبێ باکاکوڵی غیلمان و زوڵفی حوور

لە لاپەڕە 340 دا سەرەتای «مەدحی تاقمی مومتازی شاهـ» کە دەڵێ:

ئەم تاقمە مومتازە کەوا خاصەیی شاهن
ئاشووبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن

لە ڕاڤەیدا نووسراوە «تێکڕای پارچە شیعرەکە وا ئەگەیەنێ هەڵەیە..» لە ڕاستیدا بەیتەکە شاکارێکە بۆخۆی:

1- ئەم تاقمە مومتازە ئاشووبی دڵی مەملەکەتن. ئنجا ئەگەر مەملەکەتەکە سلێمانی بێ ئاشووبەکە هی خۆشویستن و پێوە شەیدا بوونە. ئەگەر مەملەکەتی دوژمن بێ دیارە ئاشووب چ دەگەیەنێ.
2- ئەم تاقمە مومتازە قەلبی سوپاهن. جاران لە سپادا مەیمەنە و مەیسەرە و قەلب هەبوو. ئەم تاقمە قەلبەکەن کە جەرگە و کۆڵەگەی سپان و بە دەوی سەرکردەوە دەوەستن.
3- ئەم تاقمە مومتازە ئاشووبی قەلبی سوپاهن. لێرەدا قەلبی سوپاهـ هی لەشکری دوژمنە.

نالی بە مەهارەتە لەحەد بەدەرەکەیەوە هاتوە بۆ «مەملەکەت» وشەی «دڵ»ی إضافە کردووە و بۆ «سپاهـ»یش وشەی «قەلب»ی إضافە کردووە چونکە لە زاراوەی عەسکەریدا «قەلب»

بەکارهاتووە هەرچەند لە واتادا هەر دەکاتەوە «دڵ». بەم دوو وشەیەی «دڵ، قەلب» عەسکەری و مەدەنی گرتۆتەوە کە ئەوانیش لە دوو وشەی «مەملەکەت، سوپاهـ» دا دەردەکەون.

لە لاپەڕە 342 بەیتی ژێرەوە هەیە:

صەحرا بەتەجەللی دەکەنە وادی‌یی ئەیمەن
قامەت شەجەر و مەظهەری ئەلطافی ئیلاهن

لە ئاستی وشەی «ئەلطاف» ـدا هەر ئەوەندە نووسراوە کە لە هەندێ نوسخەدا وشەی «انوار» هاتووە. ئێمە ئەگەر مەهارەتی نالی بکەینە سەرپشک، لەو دوو وشەیەدا بێگومان «أنوار» ئەسڵییە ئەویش لەبەر هۆیەکی زێدە بنجی: «أنوار» ڕیژەکۆی دوو وشەیە: «نور» — بە واتای ڕووناکی و «نور- نەور» بە واتای غونچە. ئنجا کە واتای «نور- ڕووناکی» لێ وەربگرین، بۆ «تەجەللی» دەچێتەوە کە دەزانین لە قورئاندا باس کراوە نوری خوا لە درەختێکەوە تەجەللی کردبوو. ئەگەر واتای «نەور- غونچە»ی لێ وەربگرین، بۆ درەخت دەچێتەوە. وشەی «ئەلطاف» بەیتەکە ڕووت دەکاتەوە لەو سامان و ئاراییشتەی وشەی «ئەنوار» پێکی دەهێنێ چونکە ئەو «استخدام»ەی لێ دەستێنێتەوە. وەک بزانم «ئیستیخدام» ـەکانی نالی بێمانەندن و قیاسی ناکرێ لە جیناس و تەورییە و ئەو جۆرە هونەرانە.

بگەڕێیەوە بۆ لاپەڕە 257 سەیرێکی ڕاڤەی بەیتی خوارەوە بکەین:

دەس بەندییانە دێن و دەچن سەروو نارەوەن
صاحیب کولاهو سایەو و بەرگن وەکوو ملووک

لە واتای «دەس بەندییانە»دا شەرحەکە «دەست گرتنی هەڵپەڕکێ»ی پەسەند کردووە، بەڵام واتایەکی دیکەی هەیە «دەس بەستراوانە»یە کە وەصفی ئینسانی بەستراو دەکات. نالی بەم وشەیە وەصفی درەختەکان لە دوو ڕووەوە دەکات: یەکیان ئەوەیە کە دێن و دەچن بە شنەی با و دەستی یەکدییان گرتووە وەکوو ڕیزی شایی. بەڵام ئەو درەختانە «دەست بەستراوانە» دێن و دەچن چونکە درەخت بە زەویەوە داکوتراوە و بەستراوەتەوە. جان پۆل سارتر لە وەصفی پەرژینی باغدا شتێکی وەک ئەمەی نالی گوتووە، لە عەرەبیدا خوێندوومەتەوە دەڵێ: «كانت أشجار السياج حركة خضراء كبيرة مسمرة». واتە «درەختەکانی پەرژین جووڵەیەکی سەوزی گەورەی داکوتراو بوون».

لە لاپەڕە 440 بەیتێک نووسراوە:

دنیا بووە بەتاوە وو صەحرا بە ژیلەمۆ
دنیا دەڵێن کە ئاگرە ماری سەمەندەرە

لە پەراوێزدا ئیشارەت هەیە بۆ ئەوەی کە لە هەندێ نوسسخەدا لە جیاتی «دنیا»کەی سەرەتای نیوە بەیتی دووەم وشەی «دەریا» نووسراوە، ئەمەشیان جێی خۆیەتی چونکە دووبارە کردنەوەی دنیا لەو شوێنەدا بێلزومە، دەریاش دەبێتە تەواوکەری دنیا بە صەحرا و دەریایەوە ئەوەندەش گەرمە لەو ڕۆژەدا وەکوو ئاگری لێ هاتووە. «دەریا دەروونی ئاگرە، ماری سەمەندەرە».

لە ئاست وشەی «سەمەندەر»دا نیشانەیەکی پرسەک »؟« داندراوە یانی واتای نادیارە. ئەم وشەیە «سمندر، سمندل»ی هاتووە، وشەیەکی ئەفسانەییە بەو مارە دەڵێن گۆیا لە ناو ئاگردا دەژیت. لەطافەتەکەشی بەوەدا خەست دەبێ کە ماری سەمەندەر لە ئاوی بەحردا بژیت دیارە بەحرەکە هێندە گەرمە لە گەرمای وشکایی تێپەڕ کردووە وەک دەشبینین لە بەیتەکەدا صەحرا ژیلەمۆیە و دەریا ئاگرە، ئاگریش لە ژیلەمۆ گەرمترە.

لە لاپەڕە 489دا بەیتی ژێرەوە هەیە:

لە صەد جێ کلکی ئوشتر گەییە ئەرضی مەهلەکە هێشتا
یەمی فەججی عەمیقی ئاڵی هەر بێ قەعر و پایانە

وشەی «ئاڵ» لە شەرحی بەیتەکەدا هەر ئەوەندە جێگەی بۆ کراوەیەوە کە دەڵێ «کەچی هێشتا دەریای شینی ڕێگای دووری...» بەو پێیە واتاکەی بە ڕەنگی «شین» لێک دراوەتەوە.

ئەم وشەیە «ئاڵ» نییە »آل- ئال« ی عەرەبییە کە بە واتای «سەراب» دێت. هەر ئەم واتایەشە مناسبی سەحرا و بەحر بێ چونکە سەراب دیاردەی سەحراویە و وەکوو ئاویش خۆی دەنوێنێ.

گەییشتنی کلکی وشتریش بە زەوی. وەک بزانم کینایەیە لە مردن چونکە وەها زانراوە کلکی وشتر لە پیربوونیشدا ناگاتە زەوی. ئنجا دەمێنێتەوە وشتر بمرێ بکەوێتە سەر تەنیشت چونکە بە زیندووەتیش پاڵ ناداتەوە.

پێی ناوێ چی دیکە نموونەی ئەوتۆیی بهێنمەوە مرازیشم لەو سەرنج ڕاکێشانە ئەوەیە بڵێم حەواڵە کردنی خوێنەر لەلایەن لیژنەوە بۆ ئەم شەرحە نابێتەوە بەڵگەی تەواوی بێ کەلەبەری شەرحەکە. دیارە ڕێزی لیژنە بۆ شەخسی مامۆستا مەلا کەریم کە مامۆستای هەموو ئێمەمانانە سەنەدی سپی

پێ ئیمزا کردوون، ڕێشی تێ دەچێ کە ئەوەندەی شەرحەکەی بە دەستییەوە داوە، بەلای نووسەری پێشەکیەکەوە، ئەوپەڕی واتای شیعرەکانی نالی بێ. ئنجا دەمەوێ بڵێم جارێ بە کەس نەکراوە بگاتە بنی دەریا و ئەوپەڕی ئاسۆی واتاکانی نالی. توێژینەوەیەکی بەراوردی بکری لە نێوان شیعری نالی و هی شاعیری زمانەکانی دیکە لە تاکە مەیدانی «استخدام»دا مەعلووم دەبێ نالی جۆرێکی «اسخدام» بەکارهێناوە گەلێک بەولای مەبەستی وشەکەوەیە و بە خەیاڵ زاناکانی «بەیان و بەدیع» ـدا نەهاتووە. وشە و تەعبیری وەها هەیە لە چەقی دائیرەوە چەند تیر بەڕێ دەکا بۆ ئامانجی جودا جودا، هەر بەڕێوە کینایە و تەورییە و جیناس دەپێکێ و سەرلەنوێ استخدام لەو فنوونەوە هەڵدەستێنێتەوە هەمووشیان بە لووسی و بێگرفت.

بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا کە شەرحەکە پێویستی بە تەواو کردن هەیە و زۆر خۆی لە قەرەی ئەم استخدامانە نەداوە هەر دەڵێم کەس نییە لەوانەی شیعری نالی دەخوێننەوە قەرزداری شەرحەکە وەیا موحتاجی نەبن، بەڵگەشم لەوەدا بەر لە هەموو کەس خۆمم کەوا گەلێک پێوەی سوودمەند بووم.

ماوەتەوە بڵێم پێویستە لە ڕووی وەفاکاری بۆ حەقیقەت و بەنیازی حورمەت گرتنی مێژوو ئاشکرا بێ کە بەشێکی گرنگی شەرحی دیوانەکە ماڵی حەلاڵی سەربازی نەناسراو، کاک محەمەدی مەلا کەریمە. لەو ساڵەی 1976دا من لە کۆڕی زانیاری کورد وەکیلی سەرۆک بووم و ئاگادارم کاکە حەمە چۆن هەفتەها و مانگەها خەریکی توێژینەوە و پرسین و گرد و کۆیی بوو بۆ ئەم کتێبە. هەر لەبیرمە ڕۆژێکیان دوای دەرچوونی کتێبەکە، هەر خۆی سەرپەرشتیی لە چاپ دانی کرد، بە پەرۆشەوە گوتی، بەدرەنگەوە زانیوەتی «بوریا» واتای حەسیری هەیە، ئەگەر زووتر ئەمەی زانی بایە، لە شەرحی «ڕیشەکەی پان و درێژی بۆ ڕیا خزمەت دەکات»دا ئیشارەتی دەکرد کە «بۆڕیا» بە ڕێنووسی کۆن دەشبووە «بوریا- بووریا» بە واتای حەسیر.. شاڵڵا بەم قسەیەشم کەسم نەڕەنجاندبێ چونکە کوڕ و برا و باوک هەمیشە بە شێری یەک بێشە دانراون.

دوایین قسەم ماوە لە بارەی ئەنجومەنەوە، خوا خێری بنووسێ، هەڵەیەکی خۆمی بۆ ڕاست کردمەوە. من وام دەزانی شێخ ڕەزا گوتوویەتی:

خۆی کرد بە نێرە تورک و لێمی خوڕی کیم بلیر سزی

کەچی لە ئەنجومەندا دەرکەوت کە ڕاستیی بەیتەکە ئەمەیە:

خۆی کرد بە نێرە تورک و وتی کیم بلیر سزی

من له هیچه دوو بڕگەم بۆ بەیتەکە زیاد کردبوو. ئەمما دەبێ بشڵێم من دیتوومە نووسراوە «خۆی کرد بە تورک و لێمی خوڕی کیم بیلیر سزی» بەحرەکەشی تەواوە. دیارە من هەر دوو شێوەم لێ تێکەڵ بوون.

لە زەمینەی هەڵەی خۆمدا، مامۆستا جەمیل ڕۆژبەیانی بەتەلەفۆن پێی گوتم لە نووسینێکمدا گوتوومە وشەی «ئاش» لە «ئاشیانە»دا بە واتای هێلکەیە کەچی فەرهەنگەکانی فارسی هەمووی دەڵێن «ئاش» بە واتای تەیرە. زۆرم سپاس کرد بۆ ئەم پەرۆشەی، بەڵام قسەیەکیش بۆ دز بکەم:

لەو باوەڕەدام کە دیتوومە لە کتێبێکی فارسی نوێ، لەوانەی تۆژینەوەی زاناکانی ئەوروپا لە بارەی زمانە کۆنەکانی ئێرانەوە باس دەکەن، «ئاش» لە کۆندا بە هێلکە گوتراوە، تەنانەت کە ئەمەم خوێندەوە بە بیرمدا هات وشەی «ئاش» نزیکە لە «هێک» ی کوردی و egg ی ئینگلیزی. گەڕامەوە بۆ ئەو کتێبە فارسیانەی لەبەر دەستمدان، تەنها سێیانم لێ چەنگ کەوتن.

1- کارنامک اردشیر بابکان
2- فرهنگ ایران باستان
3- مزدیسناو ادب پارسی

چەند کتێبێکی دیکەی وەک ئەمانەم هەن، لە گوێزەگوێزی کەلوپەلی ناوماڵ و ڕاخستن و هەڵگرتنەوەی ڕایەخ کەوتوونەتە قوژبنی ئەوتۆوە بە ئاسانی نایان دۆزمەوە. لە نێوان ئەو سێ کتێبەشدا تەنها «فرهنگ ایران باستان» لە بارەی وشەی «اش» ەوە دەدوێت و دەڵێ بە واتای «خواردن» ـە و لە بنەڕەتدا لە ad ی سانسکریتی وەرگیڕاوە و خۆی سەرچاوەی eat ی ئینگلیزی و essen ی ئەڵمانییە.

لەو ڕیشەیەوە چەند وشەیەک ماوەتەوە وەک:

- «کرگس» کە بریتییە لە دوو کەرت، یەکەمیان «کەهرکە» بە واتای «تەیر»، دوەمیان «ئاسە» بە واتای «خواردن» و دەبێتە «تەیرخۆر».
- وشەی «ناشتا – بە واتای خورێن»، کوردیش دەڵێ «لە ناشتا» ئەویش لە «نا»ی نەفی و «اش»ی خواردنەوە هاتووە دەبێتە «نەخۆر، بێ خواردن».
- هەروەهاش وشەی «ئەسپەست» بە واتای «خۆراکی ئەسپ» کە ئێستاش یۆنجەی پێ دەڵێن و لە سوریانی بۆتە «پەسپەستا» و عەرەب کردوویەتیە «فصافص».

فەرهەنگەکانی فارسی وەکوو «برهان قاطع» و هی نوێتریش ئاگایان لەو تەرزە توێژینەوانە نییە چونکە کاتێک ئەوان دەردەچوون جارێ زاناکانی ئەوروپا نەکەوتبوونە سەر لێکۆڵینەوە لە مێژووی کۆنی ڕۆژهەڵات، بە درەنگەوەش نووسینەکانیان بەناو وڵاتانی ڕۆژهەڵاتدا بڵاوبوونەوە. بەهەمە حاڵ ئەو سێ کتێبە بەلای ئەوەدا ناچن کە «ئاش» بە واتای «تەیر» بێ. ئنجا دەشێ من وشەکەم لە کتێبێکی ئەوتۆییدا دیتبێت دەنا دەبێ بەسەهوو لە جیاتی «مرغ» چاوم «تخم مرغ»ی خوێندبێتەوە چونکە وەک «فرۆید» دەڵێ زۆر جار مرۆڤ شتێک دەبینێ وەیا دەبیسێ بەو جۆرە لەدڵدا پێی خۆشە..

مامۆستا جەمیل ڕۆژبەیانی هەر لەو تەلەفۆنەدا نیمچە هەڵەیەکی دیکەشمی بۆم باس کرد کە من لە گوتاری «دساتیر»دا ڕستەی «راهرا از چاه بدانیم»م بە «ڕێگە لە زیندان بناسینەوە» تەرجەمە کردووە لە جیاتی «ڕێگە لە چاڵ بناسینەوە». هەرچەند «چاهـ» بە واتای زیندانیش دێت بەڵام لێرەدا بە جیرانەتی «راهـ - ڕێگە» دیارە مەبەست لە «چاهـ» قۆرت و چاڵە. سپاسم بۆ مامۆستا.

«...»